

Az emberi méltósághoz való alapjog
Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar
alkotmánybírószági gyakorlat tükrében

dr. Zakariás Kinga Rita
Doktori értekezés tézisei

Témavezetők:
Dr. Jakab András egyetemi tanár
Dr. Frivaldszky János egyetemi tanár

Budapest, 2017

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

I. A kitűzött kutatási feladat

Az emberi méltósághoz való jog a második világháborút követően nyert elismerést a különböző nemzetközi dokumentumokban és nemzeti alkotmányokban. Az embert teljes mértékben az államhatalomnak alávető nemzetiszocialista és szovjet típusú szocialista diktatúrák szomorú tapasztalata vezetett az emberi méltóság *Grundgesetz*-be és a korábbi magyar Alkotmányba való felvételéhez. Ezek a történelmi körülmények megalapozták az emberi méltóság alapvető jelentőségének elismerését, amelyre tekintettel az emberi méltóság sérthetetlenségét kimondó klauzula a nemzeti alkotmányok közül elsőként a *Grundgesetz*, legutóbb pedig a magyar Alaptörvény élére került.

Az értekezés tárgyát ennek megfelelően az európai nemzeti alkotmányokra legnagyobb hatást gyakorló német alkotmány (a továbbiakban: *Grundgesetz*) 1. cikk (1) bekezdésében és a korábbi magyar Alkotmány 54. § (1) bekezdésében, illetve az új Alaptörvény II. cikkében garantált emberi méltósághoz való jog értelmezése képezi.

A kutatás első célkitűzése az emberi méltóság alapjogok rendszerében betöltött szerepének és normatív tartalmának bemutatása. Abból a tézisből indulok ki, hogy az emberi méltósághoz való jog alapjog és annak tartalma résztartalmakból áll, amelyek az alkotmánybírói gyakorlatban bontakoznak ki. Ezzel az emberi méltóság formális koncepciója mellett foglalkozok állást, szemben a materiális koncepcióval, mely utóbbi az emberi méltóság tartalmát a különböző filozófiai hagyományokból táplálkozva, közvetlenül az emberi méltóság fogalmából bontja ki. Ennek megfelelően a résztartalmak azonosítása céljából a német Szövetségi Alkotmánybíróság és a magyar Alkotmánybíróság emberi méltósághoz való jogra vonatkozó gyakorlatának átfogó bemutatására törekszem, amelyre mindeddig Magyarországon nem került sor.

A kutatás második célkitűzése azoknak a módszereknek az azonosítása, amelyek az alkotmánybírói gyakorlatban az emberi méltóság értelmezésének alapját jelentik. Az emberi méltósághoz való jog értelmezése jelentős mértékben eltér ugyan a többi alapjog esetében alkalmazott alkotmányértelmezési gyakorlattól, de a vizsgálat keretei és az azt tartalommal megtöltő fogalmak

beazonosíthatók és meghatározhatók. Ez nem jelenti azt, hogy az emberi méltósághoz való jog alkotmánybíróági értelmezése minden esetben következetes és ellentmondás-mentes lenne. Ellenkezőleg: a vélt vagy valós következtetések az emberi méltósághoz való jog sérthetlenségének megkérdőjelezéséhez vezettek mind a német, mind a magyar szakirodalomban.

A kutatás harmadik célkitűzése a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlat közötti hasonlóságok, különbségek, valamint ezek okainak bemutatása a saját gyakorlat jobb megértése és továbbfejlesztése érdekében. Kiindulópontként szolgáltak azok a megállapítások, amelyek rámutattak a német hatásra, az idő múlására tekintettel azonban indokolt az újabb, különösen az Alaptörvény hatályba lépését követően hozott határozatokra kiterjedő vizsgálatot folytatni. A szélesebb körű vizsgálat lehetőséget biztosít a magyar alkotmánybíróági gyakorlat változásának a bemutatására is. A kutatás járulékos célkitűzése a fentiekkel összefüggésben a német fogalmak szakszerű magyar meghatározása. Csupán így vizsgálható, hogy a magyar alkotmánybíróági gyakorlat valóban a német mintát követi-e és a német modell alkalmas-e arra, hogy a jövőben is mintául szolgáljon a magyar gyakorlat számára.

II. A kutatás módszere

Az értekezés alapjául elsősorban a német Szövetségi Alkotmánybíróság és a magyar Alkotmánybíróság határozatai szolgálnak. Az összehasonlítás alapját az képezi, hogy a német alkotmánybíróági gyakorlat az alapjogok és különösen az emberi méltósághoz való jog értelmezésében kiemelkedő jelentőségűnek számít, mivel az általa kidolgozott fogalmi keretek meghatározzák a magyar alkotmánybíróági gyakorlatot. A dolgozat ennek megfelelően a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatát tekinti kiindulópontnak, a magyar alkotmánybíróági gyakorlatot pedig a német gyakorlat tükrében vizsgálja.

A német alkotmánybíróági gyakorlatban az alapjogok és különösen az emberi méltósághoz való jog értelmezésének keretei már korán kialakultak, ezért azokat a határozatokat tekintem kiindulópontnak, amelyek meghatározzák az „állandó gyakorlatot” (*ständige Rechtsprechung*). A későbbi határozatokat csak abban az

esetben vizsgálom, ha felmerül a korábbi gyakorlattól való eltérés gyanúja vagy a gyakorlat továbbfejlődött. Ezzel szemben a magyar alkotmánybírósági határozatok vizsgálata során arra törekedtem, hogy minden olyan határozatot feldolgozzak, különösen az Alaptörvény hatályba lépését követően, amely az emberi méltósághoz való jog értelmezése szempontjából releváns lehet, kiemelve a német minta követését leginkább szemléltető határozatokat.

A Szövetségi Alkotmánybíróság és az Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése nem lehetséges az arra reflektáló német és magyar, valamint nemzetközi szakirodalom feldolgozása nélkül. Az emberi méltóság szakirodalma rendkívül szerteágazó, mivel a téma más tudományterületek (filozófia, bioetika) és más jogágak (büntetőjog, magánjog, orvosi jog) kutatóinak érdeklődésére is számot tart. Az értekezés alkotmányjogi megközelítést alkalmaz, ezért elsősorban az alkotmányjogi szakirodalmat vettem alapul, de más tudományterületek szakirodalmát is figyelembe vettem, oly mértékben amennyire az szükséges emberi méltósághoz való alapjog megértéséhez.

A témára vonatkozó magyar szakirodalomból mindenképpen ki kell emelni Frivaldszky János, Kis János, Györfi Tamás, Tóth Gábor Attila, Tóth J. Zoltán munkáit, valamint Deli Gergely – Kukorelli István legújabb közös tanulmányát, amelyekben a dolgozatban képviselt formális koncepcióval szemben az emberi méltóság – különböző eszmetörténeti előzményekből merítő – materiális koncepciója jelenik meg.

A külföldi szakirodalomból a dolgozatra Dupré e témában írt első átfogó munkája (*Dupré, Catherine: Importing the Law in Post-Communist Transitions. The Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity Oxford: Hart 2003*) gyakorolt jelentős hatást, mivel ez a monográfia vizsgálta először az emberi méltósághoz való jog értelmezését a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban. Dupré célja ugyanakkor a jogi importálás stratégiájának a bemutatása, amit az emberi méltóság magyar alkotmánybírósági gyakorlatán keresztül illusztrál, ezért nem mutatja be átfogóan és teljes körűen az emberi méltóság tartalmát, illetve értelmezésének fogalmi kereteit, csupán a méltóság német gyakorlatból átvett egy megjelenési formáját (általános személyiségi jog). A német gyakorlatot is csak olyan

mértékben mutatja be, amilyen mértékben a magyar importálási stratégia bizonyítása igényli.

A vizsgálat következtetései a fentiek szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság és az Alkotmánybíróság gyakorlatán és az azt elemző szakirodalom megállapításain alapulnak. A magyar nyelvű szakirodalom feldolgozásában nagy segítséget jelentett számomra a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar Jog- és Államtudományi Doktori Iskolában kari ösztöndíjként folytatott tanulmány, az alkotmánybírósági gyakorlat feldolgozásában pedig az Alkotmánybíróságon végzett tanácsadói munka. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában és a német nyelvű szakirodalomban való eligazodásban, a releváns források összegyűjtésében jelentős szerepet játszott az Andrassy Gyula Budapesti Németnyelvű Egyetem Összehasonlító Állam- és Jogtudományi szakjogász képzésének (LL.M) elvégzése az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány ösztöndíjával, valamint a Heidelbergi Ruprecht-Karls Egyetem Jogi Karán végzett kutatás a Baden-Württemberg Alapítvány támogatásával. Ezen felül 2011-ben módomban állt Karlsruhe-ban, a Szövetségi Alkotmánybíróság székhelyén kiegészíteni a korábban összegyűjtött szakirodalmat.

A kutatás módszere alapvetően összehasonlító alkotmányjogi jellegű. Az összehasonlítás egyirányú: a mintául szolgáló német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatát tekintem kiindulópontnak és a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatát ezzel szembesítem. A kutatás dogmatikai karakterét a fogalmi rendszer kiépítésének törekvése adja, melynek során az alkotmánybíróság, mint az Alkotmány értelmezésére hivatott szerv gyakorlatából indulok ki. Az alkotmánybírósági gyakorlatot nem csupán összefoglalom, hanem azt vizsgálom, hogy a két testület milyen fogalmi keretek között értelmezi az emberi méltósághoz való jogot és ezeket a fogalmakat következetesen alkalmazza-e, mert csupán a koherens fogalmi rendszer alkalmas arra, hogy támpontot nyújtson a jövőbeni esetek megoldásához.

III. A kutatási eredmények összefoglalása

1. A dolgozatban az emberi méltóság alapjogok renderében betöltött szerepének és normatív tartalmának bemutatására vállalkoztam a német Szövetségi Alkotmánybíróság és a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában. A dolgozat tárgyához igazodva a második fejezetben a *Grundgesetz*, az Alkotmány és az Alaptörvény emberi méltóságra vonatkozó szövegrészét vizsgáltam, mivel ez képezi az alkotmánybírói jogértelmezés alapját. A normaszövegek – és keletkezésük történetének – bemutatása során megvizsgáltam az emberi méltósághoz való jog jogi természetét.

A *Grundgesetz* szövege az emberi méltóságot nem jogként tételezi [1. cikk (1) bekezdés], így a szakirodalomban felmerült az a kérdés, hogy az pusztán alapelv, objektív jogi norma (jogelv) vagy alapjog (szabály). A jogszabályszöveg értelmezése során arra a következtetésre jutottam, hogy az emberi méltóság normatív jellege vitathatatlan. A normatív jelleg az emberi méltóság klauzula második mondatában minden állami hatalom (törvényhozó, végrehajtó, bírói hatalom) számára előírt tisztelet és védelem köteleességéből ered, amit megerősít az alkotmányozó hatalomnak is határt szabó örökkévalósági klauzula. Álláspontom szerint az emberi méltóság ezen túlmenően a *Grundgesetz*ben alapjogként jelenik meg. Az emberi méltóság klauzula nyelvtani értelmezése nem támasztja ugyan alá az emberi méltóság alapjogi jellegét, de a hagyományos jogértelmezési elvek (rendszerint, történeti, teleologikus) az alapjogi jellegét támasztják alá.

A korábbi Alkotmány kifejezetten jogként tételezte az emberi méltóságot, ezért annak alapjogi jellegét a szakirodalom nem kérdőjelezte meg. Az Alaptörvény szövegében az emberi méltóság két megfogalmazásban (jogként és nem jogként) jelenik meg. A két megjelenési forma azonban önmagában nem vonja kétségbe az emberi méltóság alapjogi jellegét. Tehát, amíg az emberi méltóság a fejezet végén ismertetett nemzetközi dokumentumokban – az Európai Unió Alapjogi Chartája kivételével –, magasabbrendű elvként vagy értéként jelenik meg, azt mind a *Grundgesetz*, mind a korábbi Alkotmány és az Alaptörvény alapvető jogként tételezi.

2. Az értekezés harmadik fejezete tisztázza az alapjogok értelmezésének általános fogalmi kereteit, majd ennek tükrében az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságait.

A magyar alkotmánybíróági gyakorlatból – a német alkotmánybíróági gyakorlattal ellentétben – nem bontakozik ki az alapjogok szerkezetéhez és funkcióihoz igazodó differenciált fogalmi keret. Míg a német gyakorlatban az alapjogokkal kapcsolatos vizsgálódás alapja a vertikális (állam-állampolgár közötti) viszonyokban az alapjogok tárgyi védelmi körének és korlátozásának megkülönböztetése, és ezt követően a korlátozás igazolásának vizsgálata, a magyar gyakorlatban az alkotmányossági vizsgálat általában az alapjog állami beavatkozást elhárító funkcióját érvényre juttató szükségességi-arányossági vizsgálatra szűkül. Ennek megfelelően a magyar szakirodalom sem dolgozta ki ezidáig az általános alapjogi tanok alapjogok szerkezetéhez igazodó kereteit.

Ennek ellenére a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlat között az alapjogok értelmezésének általános keretei tekintetében alapvető hasonlóságok mutathatók ki. A magyar alkotmánybíróági gyakorlat – német mintára – az alapjogok két funkciójának megfelelően (állami beavatkozás elhárítása, tevőleges védelmi kötelezettség), de azok megnevezése nélkül, kezdettől megkülönböztette az alapjogok két oldalát (alanyi oldal, tárgyi oldal).

Az alapjogok tevékeny védelme a német alkotmánybíróági gyakorlatban elsősorban azok magánszemélyektől származó veszélyekkel szembeni védelmét jelenti. Az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség később kidolgozott dogmatikai konstrukciója ma már magában foglalja a Szövetségi Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában kidolgozott egyéb alapjogi funkciókat is: az „egyszerű jog” alkotmánykonform értelmezésének kötelezettségét és a részesedés védelmét. Az utóbbi tartalmazza az intézményvédelmet, az alapjogok védelmét szolgáló szervezet és eljárás kiépítését és a szolgáltatáshoz való jogot.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az alapjogok tevékeny védelme az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségét jelenti. Ez a dogmatikai konstrukció összekeverte az alapjog tárgyi oldalából következő különböző funkciókat és szigorúan elválasztotta azokat az alapjog alanyi oldalától. Ezért az állam objektív, intézményvédelmi

kötelezettsége nem alkalmas az alapjogok érvényesítésére a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban.

Az alapjogok magánjogi jogviszonyokban való érvényesülését a német alkotmánybírószági gyakorlatban az állam harmadik személyek behatása elleni védelmi kötelezettsége biztosítja, amelynek vizsgálatára a német Szövetségi Alkotmánybíróság egy fordított arányossági vizsgálatot dolgozott ki. Ez biztosítja az alapjogok mindkét funkciójának és ezzel az alapjogok alanyi és tárgyi oldalának azonos intenzitású védelmét.

Az ún. valódi alkotmányjogi panasz (a bírói döntések alkotmányossági felülvizsgálata) bevezetése az Alaptörvényben elengedhetetlenné tette az alapjogok alanyi és tárgyi oldala szigorú szétválasztásának a feladását, mivel ebben a konstrukcióban két jogalany alapjoga és az állam azokkal kapcsolatos eltérő kötelezettségei ütköznek. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelent védelmi kötelezettség az alapjogok tárgyi oldalából következő új, átfogó funkciónak tekinthető, amely alkalmas arra, hogy az intézményvédelem, valamint a szervezeti és eljárási garanciák mellett biztosítsa az alapjogok magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban való érvényesülését is. A német gyakorlatból átvett mércék pedig biztosíthatják az alapjog két funkciójának azonos intenzitású védelmét is. Feltéve, hogy az Alkotmánybíróság az alkotmányjogi panasz eljárásban nem csupán azt vizsgálja, hogy az egyik magánszemély alapjogainak az állam (bíróság) általi korlátozása a másik magánszemély védelme érdekében igazolható-e, hanem azt is, hogy az állam (bíróság) a harmadik személy behatásai elleni védelmi kötelezettségének eleget tett-e. A vizsgálat kerete tehát a korlátozható alapjogok esetében az alapjog beavatkozást elhárító funkciójának érvényesülése kapcsán a szükségességi-arányossági vizsgálat, a védelmi kötelezettség érvényesülésével összefüggésben pedig a fordított szükségességi-arányossági vizsgálat. Ezzel a vertikális viszonyokban alkalmazott teszt a horizontális viszonyokban megduplázódik

Az emberi méltósághoz való jog sajátossága a többi alapjoghoz képest, hogy annak szerkezetében nem lehet egyértelműen elkülöníteni a tárgyi védelmi kört és a korlátot. Az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlansága következtében a *prima facie* védelem, azaz a tárgyi védelmi kör és a végleges védelem, nem

választható szét. Ilyen módon az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre általános módon nem határozható meg, csupán egy vélelmet állíthatunk fel az emberi méltósághoz való jog szűk értelmezése mellett. Azt ugyanis az alkotmánybíróság vagy tágran értelmezi, és gyakran felhívja a jogesetek megoldására, ezzel kockáztatva annak „aprópénzre váltását”, vagy abszolút módon érvényesül.

Az emberi méltósághoz való jog mind a német mind a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban a többi alapjoghoz hasonlóan biztosítja az egyén szabadságszférájának állami korlátozásokkal szembeni oltalmát és a magánszemélyek beavatkozásaival szembeni védelmét. Az emberi méltósághoz való jog a hagyományos alapjogi funkciók mellett, amelyeket a minden emberben benne rejlő önérték azonossága következtében alanyi jogként biztosít, minden alapjog lényeges tartalma részeként megalapozza az alapjogok által alkotott értékrendet.

Az emberi méltósághoz való jog alapjogi értékrendet megalapozó funkciója a német gyakorlatban hangsúlyosabb, mint a magyar gyakorlatban. A német gyakorlatban jelentős szerepet tölt be a védelmi kötelezettség megalapozásában, ezáltal biztosítva az alapjogok érvényesülését a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban. Az emberi méltósághoz való jognak ezt a különleges funkcióját még inkább megerősíti – az örökkévalósági klauzula révén – az alkotmányos identitás fogalmában betöltött szerepe, mivel az alapjogok emberi méltóság magjaként az Európai Uniónak határt szabó alkotmányos identitás egyik lényeges elemét képezi.

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépését követően mind az Alaptörvény módosítójával, mind az Európai Unió szerveivel szemben tartalmi követelményeket támasztott, annak ellenére, hogy a magyar alkotmány nem tartalmaz örökkévalósági klauzulát. Az „implicit örökkévalósági klauzula” részét képezik a szabadságjogok, és az alkotmányos identitásnak kifejezetten részét képezi az emberi méltósághoz való jog is. Az alkotmánybírósági gyakorlatból azonban nem derül, hogy milyen szerepet tölt be az emberi méltósághoz való jog ennek megalapozásában. Ezért a német gyakorlattal ellentétben az emberi méltóság megnevezése az alkotmányos identitás tartalmi elemeként önmagában semmivel sem járul hozzá az emberi méltósághoz való jog értékrendet megalapozó

funkciójának alátámasztásához. Ettől függetlenül az Alkotmány értékrendjét megállapító alkotmánybíróági gyakorlatból az emberi méltósághoz való jog kitüntetett szerepe következik, amely az alapjogok emberi méltóság magjaként megalapozza az alkotmánymódosítások tartalmi felülvizsgálatát, és amelyet az alkotmányos identitás tartalmi elemeinek konkretizálása során a jövőben nem lehet figyelmen kívül hagyni.

3. Az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körének terjedelmét a negyedik fejezet önállóan tárgyalja. Ennek keretében vizsgáltam az élet kezdetének kérdését, amelyet a két testület – az alkotmánybíróági gyakorlat alapjául szolgáló – eltérő emberfogalom következtében eltérően válaszolt meg. A Szövetségi Alkotmánybíróóság az emberi méltósághoz való jog jogosultjának meghatározásakor az ember biológiai fogalmából indult ki, melynek értelmében ember minden egyed, mely genetikai értelemben a *homo sapiens*-hez tartozik. Ezért értelmezésében a magzatot megilleti az emberi méltósághoz való jog és ebből kifolyólag az élet védelme. Az Alkotmánybíróóság a jogi ember fogalomból indult ki és összekapcsolta az élethez és emberi méltósághoz való jog jogosultjának kérdését a jogalanyiség kezdetével. A jogi ember fogalom a jogalanyok elvont egyenlőségét jelenti, ezen túlmenően azonban tartalmilag nem meghatározott, ezért a testület az élethez való jog tartalmának meghatározása során már a biológiai élet fogalmát tekintette kiindulópontnak, de az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének kidolgozásával szigorúan elválasztotta a jog alanyi és tárgyi oldalát, kizárva a magzatot az alapjogok személyi védelmi köréből. Az Alaptörvény az élet „fogantatástól” kezdve biztosított védelmével nem döntötte ugyan el az ember fogalom körüli vitát, de megerősítette a biológiai ember fogalom irányába történt elmozdulást.

Az élet végének kérdésével összefüggésben vizsgáltam az emberi méltóság *post mortem* védelmét az alkotmánybíróági gyakorlatban, és arra a következtetésre jutottam, hogy a halál utáni személyiségvédelem alapja nem az abszolút emberi méltóság, hanem a korlátozható általános személyiségi jog. Egyrészt, mivel a halott személy se a biológiai se a jogi ember fogalom értelmében nem ember, másrészt mivel az emberi méltósághoz való jog – a német szakirodalomban uralkodó álláspontnak megfelelően – önmagában

nem alkalmas a *post mortem* védelem időbeli és tárgyi fokozatosságának kifejezésére.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában felmerülő sajátos kérdés, hogy a közösségek az emberi méltósághoz való jog alanyai-e. Erre a kérdésre az Alaptörvény és az ahhoz kapcsolódó alkotmánybírósági gyakorlat megnyugtató választ ad: az emberi méltósághoz való jog csak az egyes személyeket illeti meg.

4. A dolgozat ötödik fejezetében azt vizsgáltam, hogyan határozza meg az alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét a konkrét esetekben. A Szövetségi Alkotmánybíróság számára ennek során két kiindulási pont kínálkozott: egyrészt a jogi fogalom keletkezésének története, másrészt a fogalom eszmetörténete. Az emberi méltóság klauzulák szabályozásának történetét a második fejezetben már megvizsgáltam, ezért az ötödik fejezetben röviden ismertettem azoknak az eszmetörténeti előzményeknek a lényegét, amelyek – a szakirodalom által bizonyítottan – hatással voltak a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatra. Az alkotmánybírósági gyakorlat alapjául szolgáló elméletekben egy közös pont azonosítható, mégpedig, hogy az emberi méltóság egy eleve adott emberi tulajdonság, az embert az állatvilágból kiemelő minőség.

Az emberi méltóság eszmetörténetből kibontakozó egyes aspektusai az emberi méltóság pozitív meghatározási kísérletében csapódtak le. Az emberkép formula az emberkép következő elemeit nevesíti: önérték, önállóság, autonómia, társadalomhoz kötöttség, felelősségtudat, amelyeket különböző indokolással az egyes jogfilozófiai elméletek is magukban foglalnak. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése ezzel igazolta, hogy az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét nem közvetlenül egy meghatározott filozófiai hagyományból bontja ki, hiszen az emberi méltóságnak csupán egyes aspektusait vette át az eszmetörténetből figyelmen kívül hagyva az eltérő indokolást.

Ezek a fogalmi elemek nem alkalmasak azon életszférák megjelölésére, amelyek igényt tartanak az emberi méltóság védelmére. Annyiban mégis hozzájárulnak az emberi méltóság tárgyi védelmi körének behatárolásához, hogy annak meghatározását elválasztják az egyén szubjektív méltóság érzésétől.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét általában nem pozitív, hanem az emberi méltóság történelem során megtapasztalt megsértéséből kiindulva, amelynek köszönhetően az emberi méltóság bekerült a *Grundgesetz*be, negatív módon, a jogsértések oldaláról határozza meg. A negatív meghatározás eszköze a tárgyként kezelés formulája, amelyet a testület az alany fogalommal pontosított. Az alany fogalmat az ember lényegére vonatkozó emberkép elemek töltik meg pozitív tartalommal. Ennek megfelelően alany az ember, aki szellemi-erkölcsi lényként a társadalom önértékkel rendelkező, de felelős tagja. Míg a negatív meghatározás önmagában nem ad támpontot a későbbi jogesetek megoldásához, az emberi méltósághoz való jognak az eszmetörténetben gyökerező pozitív elemei – az alany fogalommal való összekapcsolás révén – irányt mutatnak az emberi méltóság tárgyi védelmi körének meghatározása során a konkrét esetekben. A tárgyként kezelés formulájának az alanyként kezeléssel való pontosítása sem teszi ugyanakkor lehetővé az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének általános módon való meghatározását, mivel az alkotmánybírósági vizsgálat a korlátozó magatartás meghatározására irányul, az emberi méltóság sérelmének megállapítása pedig a konkrét ügy körülményeitől függ.

Az Alkotmánybíróság már a korai gyakorlatában felhasználta a tárgyként kezelés tilalmát az emberi méltóság lényegének meghatározásakor, az azonban sokáig csak díszítő elemként funkcionált. Az Alkotmánybíróság az ember jogi fogalmából kiindulva az emberi méltósághoz való jogot elsősorban nem abszolút jogként, hanem az általános személyiségi jog megnyilvánulásaként hasznosította azzal, hogy megnevezte annak a tartalmi elemeit és ezekből különböző különös jogokat olvasott ki.

Az Alkotmánybíróság emberi méltóságra vonatkozó gyakorlatában jelentős elmozdulást eredményezett a német modell irányába az Alkotmánybíróság hatásköreinek változása 2010-ben és az Alaptörvény hatályba lépése 2012-ben. A változás elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a testület a tárgyként kezelés elvét az emberi méltóság sérelmének megállapítására alkalmazta. Másodszorban pedig a korábbi gyakorlatban kibontott emberképből, amely az emberi méltósághoz való jogot pozitív tartalommal töltötte

meg, valamint az Alaptörvény felelősségi klauzulájából kiindulva kidolgozta az Alaptörvény emberképe formulát.

Az emberkép önmagában ebben az esetben is csupán arra alkalmas, hogy az emberi méltósághoz való jog védelmi körét elhatárolja az egyéni méltóság érzéstől. A német alkotmánybírószági gyakorlat elemzése azt is bebizonyította, hogy önmagában a tárgyként kezelés elve nem ad támpontot a jövőben felmerülő ügyek megoldásához, ezért annak összekapcsolása az alany fogalommal a magyar gyakorlatban is hozzájárulhat az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének meghatározásához a konkrét ügyekben. Az alany fogalom pozitív tartalommal való megtöltéséhez pedig fogódzót nyújt az Alaptörvény emberképe-formula.

5. A dolgozat legterjedelmesebb részét az emberi méltósághoz való jog normatív tartalmának bemutatása képezi a német és magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában. A hatodik fejezetben elsősorban azt vizsgáltam, hogy milyen hatása van az emberi méltósághoz való jog sajátos, az alapjogok rendszerét megalapozó funkciójának a jog tartalmára. Arra a következtetésre jutottam, hogy az alkotmánybírószági gyakorlatban az emberi méltósághoz való jog az alapjogok lényeges tartalmának részét képezi és ennek megfelelően normatív résztartalmakból tevődik össze.

Ezt követően az emberi méltósághoz való jog egyéb alapjogokkal való kapcsolatának elemzése során különálló tartalmi egységekben vizsgáltam, hogy milyen résztartalmak azonosíthatók be általános módon az alkotmánybírószági gyakorlatban. A kiindulópontot a német szakirodalom által azonosított azon szférák jelentették, amelyekben az emberi méltóság az alapjogok lényeges tartalmaként (emberi méltóság mag) különösképpen megnyilvánul. A szakirodalomban egyetértés van abban, hogy az emberi méltósághoz való jog biztosítja az egyén testi-lelki integritását, a szellemi-erkölcsi személyiség identitását, az emberek általános jogegyenlőségét, és a megélhetéshez szükséges létminimumot.

Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog tartalmának bemutatása során a hatodik fejezet harmadik és negyedik pontja alatt az élethez való joggal és a személyiség szabad kibontakoztatásához való joggal való kapcsolatát vizsgáltam. A fenti alapjogok átfogó, az emberi méltóság magon túlmutató bemutatását

az indokolta, hogy amíg a német alkotmánybíróvási gyakorlatban megkülönböztethetjük a három alapjogot (emberi méltósághoz való jog, élethez és testi épséghez való jog és személyiség szabad kibontakoztatásához való jog), amelyeknek az emberi méltóság magon túlmutató, önálló védelmi köre van, a magyar alkotmánybíróvási gyakorlatban az emberi méltósághoz való jog egy alapjog, amelynek két aspektusa van: egyrészt az emberi lét egészét az élethez való joggal együtt védő, az alapjogi rendszert megalapozó abszolút jog, másrészt a személyiség fejlődését védő relatív jog (általános személyiségi jog).

Ezzel szemben az emberi méltósághoz való jog jogegyenlőségi klauzulával és a szociális jogállam elvével való viszonyát a hatodik fejezet ötödik pontja alatt csak olyan mértékben tártam fel, amennyiben arra az emberi méltóság mag azonosításához szükséges volt. Az egyes résztartalmak kibontásában olyan mértékben kapott szerepet az Emberi Jogok Európai Bíróságának a joggyakorlata, amennyiben az minimum standardok felállításával hozzájárult az emberi méltósághoz való jog tartalmának meghatározásához a német és magyar alkotmánybíróvási gyakorlatban.

6. Az emberi méltósághoz való jog legkiemelkedőbb garanciája az élet védelme, a hatodik fejezet harmadik pontja alatt mégis a szellemi-erkölcsi személyiség védelmével kezdtem az emberi méltósághoz való jog tartalmának kibontását, mivel annak ismerete szükséges az önrendelkezési jog és az élethez való jog ütközésének vizsgálatához az abortusz és eutanázia szituációban.

A Szövetségi Alkotmánybíróvási *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében biztosított személyiség szabad kibontakoztatásához való jogból két alapjogot vezetett le, az általános személyiségi jogot és az általános cselekvési szabadságot, amelyek általános szabadságjogként működnek. Az általános személyiségi jog vizsgálata során – a német szakirodalom alapján – abból indultam ki, hogy az mind a jog védelmi körét, mind annak korlátozását illetően különbözik az általános cselekvési szabadságtól, mivel az általános személyiségi jog által védett jogok körét az emberi méltóság jelöli ki. Az emberi méltóság garanciája kiemelt védelmet biztosít a személyiség fejlődése statikus elemeinek (a személy identitása, testi integritása) szemben a személyiség dinamikus elemeit (a

szellemi-erkölcsi személyiség megnyilvánulásai) védő általános cselekvési szabadsággal.

Álláspontom szerint az általános személyiségi jog a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában „valódi kombinációs alapjog”, azaz a védett jogi tárgyat az emberi méltósághoz való jog és a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog együtt védi, legalábbis a korlátozható rész és az érinthetetlen mag közötti határ általános módon nem határozható meg. A testület pozitív módon az emberi méltóság védelmi körébe sorolta ugyan a magánélet alakításának érinthetetlen területét, amely az általános személyiségi jog esetében az intimszférát jelenti, de ennek sérelméről esetről-esetre, a korlátozás körülményeire tekintettel dönt.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadságot rendkívül tágan értelmezi, vagyis az kiterjed minden emberi cselekvésre, függetlenül attól, hogy annak milyen szerepe van a személyiség fejlődésében. Az általános cselekvési szabadságnak a személyiség fejlődésétől való elválasztása valóban felveti az alapjogok eljelentéktelenítésének veszélyét, ezért egyetértek a német szakirodalomban megfogalmazott kritikával.

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlatában külön nevesített általános személyiségi jog hiányában az emberi méltósághoz való jog két megnyilvánulási formáját különböztette meg, annak korlátozható aspektusát pedig azonosította az általános személyiségi joggal. Az általános személyiségi jog megalapozása dogmatikailag mégsem volt vitatható, mivel a testület az emberi méltósághoz való jogot nem két különálló jognak tekintette, hanem egy átfogó személyiségvédelmi jognak, amelynek a magja az érinthetetlen emberi méltósághoz való jog (az élethez való joggal együtt). A testület ezt az álláspontját következetesen érvényesítette akkor, amikor a személyiség védelmét kiterjesztette mind annak statikus (pl. önazonossághoz való jog, testi-lelki integritáshoz való jog), mind dinamikus elemeire (önrendelkezési jog, általános cselekvési szabadság), ugyanakkor az általános cselekvési szabadságot – a német alkotmánybírósági gyakorlattal szemben – az egyén belső szféráját érintő magatartásokra korlátozta, illetve a testi-lelki integritás védelmét nem választotta szét. Ennek megfelelően az általános cselekvési szabadság védeleme a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban szűkebb, mint a német gyakorlatban. Így viszont

főlölegessé válik az önrendelkezési jog és az általános cselekvési szabadság megkülönböztetése. Az alkotmánybíróági gyakorlatban a magánszemélyek esetében nem is válik el élesen egymástól az általános személyiségi jog két megnyilvánulása, így ennek csupán a jogi személyek esetében van jelentősége, mivel ez utóbbiakat csak az általános cselekvési szabadság illeti meg.

A személyiség védelmének megalapozása az Alaptörvény hatályba lépését követően annyiban változott, hogy az Alkotmánybíróság a magánszférához való jogot az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdéséből, az információs önrendelkezési jogot a VI. cikk (2) bekezdéséből vezeti le. Változatlanul az emberi méltósághoz való jog képezi az alapját a névjognak, az egészségügyi önrendelkezési jognak és a képmáshoz való jognak. Ezen alapjogok tekintetében azonban nem egyértelmű, hogy hol húzódik az emberi méltóság korlátozható és korlátozhatatlan dimenziója közötti határ. Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában ennek a kérdésnek azért nem volt különösebb jelentősége, mert a korábbi Alkotmány szövege lehetővé tette az emberi méltósághoz való jog nem önkényes korlátozását és a testület az emberi méltósághoz való jogot elsősorban általános személyiségi jog formájában hasznosította. Az Alaptörvény szövege azonban megváltozott, az emberi méltóság sérthetetlenségét írja elő. Ezért nem tartható fenn az emberi méltósághoz való jog két aspektusának megkülönböztetése. Ennek megfelelően a személyiség egyes aspektusait védő korlátozható jogokat az Alaptörvényben külön nevesített jogokhoz, így a magánszférához való joghoz, illetve az egészséghez való joghoz kell kapcsolni. Ez nem zárja ki, hogy az Alkotmánybíróság ezeket – az eredeti német mintát követve – a különálló rendelkezésben garantált emberi méltósághoz való joggal összefüggésben értelmezze.

7. Az emberi méltósághoz való jog legkiemelkedőbb garanciájának, az élet védelmének az alkotmánybíróági gyakorlatát a hatodik fejezet negyedik pontja alatt mutattam be. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésében szabályozott élethez és testi épséghez való jog együtt biztosítja az ember mint a test, lélek és szellem egységének fizikai létét, amely egyúttal a szellemi lét előfeltételét képezi. Az élethez való jog a Szövetségi Alkotmánybíróság értelmezésében szoros

kapcsolatban van az emberi méltósághoz való joggal, mivel az élethez való jog korlátozása az ember létét érinti, de a két jog oszthatatlanságának gondolata nem merült fel. A két jog közötti szoros kapcsolatból a szakirodalomban uralkodó álláspont szerint nem következik azok tárgyi védelmi körének azonossága. Az Alkotmánybíróság ezzel szemben az élethez és emberi méltósághoz való jog egységéből és oszthatatlanságából indult ki, amely a két alapjog tárgyi védelmi körének egységén keresztül az élethez való jog korlátozhatatlanságához vezet.

Az élethez való alanyi jog mindkét Alkotmánybíróság gyakorlatában az ember biológiai-fizikai létének biztosítására szolgál azzal a különbséggel, hogy a magyar Alkotmánybíróság szerint a testi lét elválaszthatatlan a lelki-szellemi léttől, ezért nem korlátozható. A korai magyar alkotmánybírói gyakorlat sajátossága az élethez és az emberi méltósághoz való jog különállását valló dualista felfogással szemben a monista felfogás alapján az élethez való jog korlátozhatatlanságának kimondása az emberi méltósággal való egysége és oszthatatlansága (oszthatatlansági doktrína) következtében. Az Alkotmánybíróság azonban az élethez való jog korlátozását szűken értelmezi: az élettől való megfosztástól megkülönbözteti az élet kockáztatását, veszélyeztetését és csupán az élettől való állam általi, biztosan bekövetkező megfosztást tekinti az élethez való jog korlátozásának. A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel szemben az élethez való jog korlátozását tágan értelmezi: már az élet és testi épség veszélyeztetése is megvalósíthatja az élethez való jog sérelmét, ha a veszélyeztetés korlátozásnak tekinthető. Az élethez való jog korlátozása azonban igazolható, kivéve, ha az egyúttal sérti az emberi méltósághoz való jogot pl. halálbüntetés esetén. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog korlátozását már szűken értelmezi, így nem érinti az emberi méltóságot a rendőri lőfegyverhasználat, amely harmadik személy védelme céljából az állam számára biztosítja a jogos védelmet. Az ember biológiai-fizikai és lelki-szellemi létének az elválasztása, illetve egysége nyilvánul meg a testi épséghez való jog és az egészséghez való jog tartalmában is, amennyiben a Szövetségi Alkotmánybíróság elhatárolja azokat, míg az Alkotmánybíróság az egészséghez való alanyi jog testi-lelki integritáshoz való joggal történő azonosításával megőrzi a testi és lelki jogok egységét.

Az élethez való jog tárgyi oldalának tartalma elsősorban az abortusz határozatokban jelenik meg. A magyar Alkotmánybíróság német mintára különböztette meg az élethez való jog alanyi és tárgyi oldalát, mégis jelentős eltérés van az abortusz probléma alkotmányjogi megítélésben a német és magyar alkotmánybírói gyakorlatban. A német gyakorlat szerint az abortuszkonfliktus alapjául – a „kettősség az egységben” „egyedi állapotában” is felismerhetően egy „háromszög konstelláció” szolgál. Az egyik oldalon a meg nem született emberi élet áll, amelyre kiterjed az élethez való jog védelmi köre. Az állam életvédelmi kötelezettségéből fakadó életvédelmi igénnyel szemben a másik oldalon az anya szabadságjogainak (élethez és testi épséghez való jog, általános személyiségi jog, általános cselekvési szabadság) érvényesüléséhez fűződő igény áll. A Szövetségi Alkotmánybíróság a mérlegelés során arra a következtetésre jutott, hogy a meg nem született élet a terhesség egész időtartama alatt elsőséget élvez, mivel a fenti kollízió a magzatelhajtás esetében nem oldható fel, az életbe való behatás a „mindent vagy semmit” elven alapul. A Szövetségi Alkotmánybíróság kimondta, hogy a magzat kihordására vonatkozó jogi kötelezettség megszegése a meg nem született ember életébe való jogellenes behatás, amelyet a törvényhozónak helytelenítenie kell. Lehetőséget látott azonban arra, hogy a törvényhozó meghatározzon olyan kivételes élethelyzeteket, amelyekben a meg nem született életbe való behatás jogszerű. Az egyetlen elfogadható kritérium az elvárhatóság: bizonyos esetekben az állam nem várhatja el az állapotos nőtől magzata kihordását.

A magyar Alkotmánybíróság többsége ezzel szemben a nő önrendelkezési jogának elsőségségéből indult ki. A nő önrendelkezési jogának eltérő értelmezése mellett mindkét alkotmánybírói gyakorlatában kiterjed az élethez való jog a magzat védelmére az anyával szemben. A magzat életvédelmének terjedelme azonban eltérő, mivel a Szövetségi Alkotmánybíróság a magzat élethez való jogát állítja szembe az anya személyisége szabad kibontakoztatáshoz való jogával és ennek megfelelően szigorúbb mércét alkalmaz.

Az élethez való jog védelme az Alkotmánybíróság gyakorlatában kiterjed az egyén saját magával szembeni védelmére és mindenki más életének védelmére is az eutanázia szituációban. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alaptörvény hatályba lépését

követően ebben a tekintetben az életvédelem korábban meghatározott szintjének csökkenése észlelhető, mivel az életfenntartó egészségügyi ellátás visszautasítására irányuló előzetes jognyilatkozat (*living will*) szabályozásának felülvizsgálata során figyelmen kívül hagyta a „mindenki más” életének védelmét.

8. A hatodik fejezet ötödik pontja alatt bemutattam, hogy az emberi méltósághoz való jog az emberek közötti egyenlőség alapját képezi és az általános jogegyenlőség, valamint a diszkrimináció tilalmának alapjául szolgál. A *Grundgesetz* tartalmaz általános jogegyenlőségi klauzulát, ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában ez az összefüggés nem hangsúlyos. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság a korai joggyakorlatában az emberi méltósághoz való jogból vezette le az általános jogegyenlőséget. Az emberi méltósághoz való jog szoros kapcsolatban áll a szociális jogokkal és magában foglalja a megélhetési minimum védelmét is, amelyet alanyi jogként biztosít. A Szövetségi Alkotmánybíróság részletesen meghatározta ennek a jognak a tartalmát is, míg az Alkotmánybíróság csak néhány tartalmi elemét nevezte meg.

9. Az élethez és méltósághoz való jog különleges viszonyára tekintettel a dolgozat hetedik fejezetében mutattam be az emberi méltósághoz való jog érinthetlensége körül kibontakozott szakirodalmi vitát, amely a német gyakorlatban döntően a rendőri löfegyverhasználat, a magyar gyakorlatban pedig az eutanázia alkotmánybírósági megítéléséhez kapcsolódik. A Szövetségi Alkotmánybíróságot és az Alkotmánybíróságot ért kritika értékelését követően arra jutottam, hogy annak oka az emberi méltóság fogalmának eltérő értelmezésében rejlik a szakirodalomban. Az emberi méltóság relativizálását megfogalmazó német szakirodalom figyelmen kívül hagyja, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóság sérelmét megvalósító magatartást vizsgálja, ezért a konkrét ügy körülményeihez igazodó alkotmánybírósági vizsgálat nem kérdőjelezi meg az emberi méltóság abszolút voltát. Az oszthatatlansági doktrínát kritizáló magyar szakirodalom pedig – az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő jogi és biológiai ember fogalommal szemben – az ember erkölcsi fogalmából indul ki, amely szerint ember az autonóm viszonyulásra képes személy, aki a morális

közösség tagjaként erkölcsi értékítéletet alkot élethelyzetéről és ehhez igazítja magatartását. Ennek megfelelően értelmezésükben az emberi méltósághoz való jog nem az egyéni önrendelkezés potenciális képességének megőrzésére irányul, hanem annak a morális közösségben való kibontakoztatására.

10. Az emberi méltósághoz való jog dogmatikus vizsgálatának végső következtetése az, hogy alapvetően mindkét testület megmaradt a saját maga által kidolgozott fogalmi kereten belül az emberi méltósághoz való jog értelmezése során. A dolgozatban azonban több helyen rámutattam következetlenségekre, ellentmondásokra. Ahhoz, hogy az emberi méltósághoz való jog értelmezése során kidolgozott fogalmi keretek irányt mutathassanak a jövőbeli jogesetek megoldásához, elsősorban ezek kiküszöbölése szükséges. Ezen túlmenően az Alkotmánybíróságnak még inkább az Alaptörvény megváltozott szövegéhez (emberi méltóság sérthetetlensége) és a saját új hatásköréhez (valódi alkotmányjogi panasz) kell igazítania gyakorlatát. Ez utóbbihoz a német gyakorlat jelentős segítséget nyújthat (állam védelmi kötelezettségének dogmatikai konstrukciója).

Az emberi méltósághoz való jog normatív tartalma összehasonlító vizsgálatának végső konklúziója pedig az, hogy az emberi méltósághoz való jog tartalma a Szövetségi Alkotmánybíróság és az Alkotmánybíróság gyakorlatában nagy mértékben megegyezik, annak ellenére, hogy az emberi méltósághoz való jog és a többi alapjog viszonyát eltérően értelmezi a két testület. Ez a tartalom az egyes alapjogok lényeges tartalmának részét képezi, így az emberi méltósághoz való jog normatív tartalma résztartalmakból áll.

Zárszó: az emberi méltósághoz való jog nem pusztán alapelv, és nem is csak mérlegelés tárgyát képező jogelv, hanem egy különleges, absztrakt és korlátozhatatlan alapjog. A különlegessége a védett értékből fakad, az emberi méltóságból, amely a maga teljességében nem szabályozható. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a jog ennek az értéknek a tiszteletét és védelmét előírja és a jog eszközeivel meghatározható tartalmi elemeinek védelmét a konkrét személyek számára a gyakorlatban is biztosítsa.

IV. A kutatási eredmények hasznosíthatósága

A fogalmi keretek tisztázásával elsősorban a magyar alkotmánybírósági gyakorlat számára kívánok támpontot nyújtani az emberi méltósághoz való jog és az ahhoz szorosan kapcsolódó jogok értelmezését felvető ügyek megítéléséhez, a következetes döntésekhez. A német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat összehasonlítása révén az Alkotmánybíróság mindenkori tagjai és a döntés-előkészítési feladatokat végző alkotmánybírói törzskari munkatársak jobban megismerhetik az emberi méltósághoz való jog korábbi értelmezési gyakorlatát, sőt figyelembe vehetik a jövőben az értelmezés tökéletesítése céljából. Álláspontom szerint az összehasonlító vizsgálat eredményei – különös tekintettel az ún. valódi alkotmányjogi panasz bevezetésére német mintára, és az alapjogokból fakadó pozitív védelmi igény ezzel együtt járó felerősödésére – felhasználhatók a magyar alkotmánybírósági gyakorlat továbbfejlesztésében. A fogalmi tisztázás hozzájárulhat az eltérő szakirodalmi álláspontok megértéséhez is, mivel az emberi méltósághoz való jog körüli szakirodalmi vita alapja az emberi méltóság fogalom eltérő értelmezése.

Az emberi méltósághoz való jog sajátosságainak bemutatása, valamint normatív tartalmának feltárása hozzájárulhat ahhoz, hogy az alapjogok védelmében szerepet játszó más fórumok (pl. alapvető jogok biztosa), de különösen az alapjogokat a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban érvényesíteni hivatott rendes bíróságok vizsgálatuk során az emberi méltósághoz való joggal összhangban értelmezzék az előttük folyamatban lévő ügyekben alkalmazandó jogszabályokat. Az emberi méltósághoz való jog normatív tartalmának rekonstruálása a jogalkotó számára is segítséget nyújthat az alapjog tiszteletére és védelmére irányuló kötelezettség mibenlétére vonatkozóan.

V. A disszertáció témakörében készült publikációk jegyzéke

Kommentár

54. § Az élethez és az emberi méltósághoz való jog. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest: Századvég, 2009, 1899-1930.

Tanulmányok

1. Die Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zur Grundrechtswirkung im Privatrecht. *Iustum Aequum Salutare* 2009/4. 147-166.
2. Az emberi élet, mint kár? A Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE számú jogegységi határozatának vizsgálata az Alkotmány 54. § (1) bekezdés szempontjából. *Magyar Jog* 2010/11. 655-668.
3. Die Problematik des Verhältnisses der Grundrechte zum Privatrecht im ungarischen Rechts. *Iustum Aequum Salutare* 2010/3. 227-244.
4. Die „Esra” Entscheidung. *Iustum Aequum Salutare* 2010/2. 157-180.
5. Die Problematik des Verhältnisses der Grundrechte zum Privatrecht im ungarischen Recht. In: Christian Schubel – Stephan Kirste – Petet-Christian Müller-Graf – Ulrich Hufeld – Oliver Diggelmann (szerk.): *Jahrbuch für Vergleichende Staats- und Rechtswissenschaften – 2011.* Baden-Baden: Nomos, 2011, 117-138.
6. Az emberi méltóság a Grundgesetz-ben. *Jogtudományi Közöny* 2012/4. 184-192.
7. Az emberi méltósághoz való jog az Alaptörvényben. *Alkotmánybírósági Szemle* 2012/2. 100-115.
8. Demnitatea umană în jurisprudența instanțelor constituționale din Germania, Ungaria și în România. [társszerző: Benke Károly] *Buletinul Curții Constituționale* 2013/2. 43-64.
9. Az általános személyiségi jog a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi Közöny* 2013/2. 73-87.
10. Az emberi méltóság védelme az „Auschwitz – hazugság”-gal szemben a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Acta Humana* 2014/1. 97-115.
11. Az emberkép-formula. *Iustum Aequum Salutare* 2015/4. 119-138.

12. Az élethez, valamint a testi épséghez való jog kapcsolata az emberi méltósághoz való joggal a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi Közlöny* 2015/10. 501-508.

13. Személy és személyiség az orvosi jogban. In: Menyhárd Attila – Gárdos-Orosz Fruzsina: *Személy és személyiség a jogban*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016, 139-173.

14. Zlinszky János az emberi méltóság védelméről. *Iustum Aequum Salutare* 2016/1. 133-139.

Konferencia kötetek

1. Die Menschenwürde in der Verfassungsordnung. Eine rechtsvergleichende Untersuchung zur Auslegung des Menschenwürdesatzes in Deutschland und Ungarn. In: Ellen Bos – Masát András – Martina Eckardt – Georg Kastner – David Wenger (szerk.): *Der Donauraum in Europa*. Baden_Baden: Nomos, 2013, 325-335.

2. Az élethez és az emberi méltósághoz való jog az alkotmánykonceptió tükrében. In: Drinóczi Tímea – Jakab András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010-2011. I.* Budapest – Pécs: Pázmány Press, 2013, 438 (A Budapesten, 2011. február 4-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga)

Recenziók

1. A sérthetlenség dogmája. A méltóság abszolút érvényesülési igényének vitatása [ismertetés Rolf Gröschner – Oliver W. Lembcke (szerk.): *Das Dogma der Unantastbarkeit. Eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009. konferencia kötetről] *Jogtudományi Közlöny* 2011/11. 587-591.

2. Az emberi méltóság elve. A magasrendű mérlegelhetősége [ismertetés Nils Teifke: *Das Prinzip der Menschenwürde. Zur Abwägung des Höchstrangigen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011. könyvről] *Jogtudományi Közlöny* 2011/12. 653-657.

Tankönyvek

1. Az élethez és az emberi méltósághoz való jog. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2011, 79-109.

2. Az élethez és az emberi méltósághoz való jog. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): *Alkotmányjog – Alapjogok*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2014, 73-115.

